

Lise Öğrencilerine Uygulanan Zorbalığı Azaltma Psikoeğitim Programının Öğrencilerin Zorba Davranışlarına Etkisi

*Effect Of Bullying Reduction Psychoeducation Program Applied To High School Students
On Bullying Behaviors*

Nimet Nilgün YILDIRIM¹ Muhammet BİLGİN² Erdal HAMARTA³

Gönderim: 09/10/2024

Düzeltilme: 04/11/2024

Kabul: 02/12/2024

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, zorba öğrencilere yönelik olarak hazırlanmış psikoeğitim programının öğrencilerin zorba davranışlarının azalmasındaki etkisini incelemektir. Bu kapsamda 9 ve 10. Sınıflarda eğitim görmekte olan 60 öğrenciye Akran Zorbalığı Belirleme ölçeği uygulanmış ve “zorba olma” puanları yüksek olan 22 öğrenci ile bu çalışma yürütülmüştür. 11 öğrenciden oluşan deney grubuna psikoeğitim programı uygulanmış ve yine 11 öğrenciden oluşan kontrol grubuna herhangi bir uygulama yapılmamıştır. Tüm öğrencilere çalışma başlangıcında ön test, eğitim programı sonunda son test ve çalışma bitiminden 4 hafta sonra da izleme testi uygulanmış ve psikoeğitim programının etkisi değerlendirilmiştir. Çalışma sonucunda deney grubunda bulunan, zorbalık puanı yüksek öğrencilerin ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir azalma gözlenmiş ve bu durum izleme testindeki ölçümlerde de devam etmiştir. Kontrol grubundaki öğrencilerin ön test- son test ve izleme ölçümlerinde bir değişim gözlenmemiştir. Sonuçlar alanyazın ışığında tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Zorbalık, akran zorbalığı, psikoeğitim, lise öğrencileri, zorbalığı önleme

¹ Uzm. Psikolojik Danışman, MEB. pdrdrnimetnilgun@gmail.com

² Uzm. Psikolojik Danışman, MEB. bilginmuhammet09@gmail.com

³ Prof. Dr. Necmettin Erbakan Üniversitesi. erdalhamarta@erbakan.edu.tr

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the effect of a psychoeducation program prepared for bullying students on the reduction of bullying behaviors of students. In this context, the Peer Bullying Determination Scale was applied to 60 students studying in the 9th and 10th grades and this study was conducted with 22 students with high “being a bully” scores. The psychoeducation program was applied to the experimental group consisting of 11 students and no training was given to the control group consisting of 11 students. A pre-test was applied to all students at the beginning of the study, a post-test at the end of the training program and a follow-up test 4 weeks after the end of the study, and the effect of the psychoeducation program was evaluated. As a result of the study, a significant decrease was observed between the pre-test and post-test scores of the students in the experimental group with high bullying scores, and this situation continued in the measurements in the follow-up test. No change was observed in the pre-test-post-test and follow-up measurements of the students in the control group. The results are discussed in the light of the literature.

Keywords: Bullying, peer bullying, psychoeducation, high school students, bullying prevention

Önerilen atıf: Yıldırım, N.N., Bilgin, M., & Hamarta, E. (2024). Lise öğrencilerine uygulanan zorbalığı azaltma psikoeğitim programının öğrencilerin zorba davranışlarına etkisi. *Uluslararası Psiko-Sosyal Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 4(7), 111-130.

GİRİŞ

Okul şiddeti ve akran zorbalığı bir eğitim ikliminde öğrenmeyi olumsuz şekilde etkileyebilecek, çocuğun öğrenme potansiyeline ket burabilecek en önemli unsurlardan biri olarak kabul edilmektedir (Sullivan vd., 2021). Zorbalık ise, *“bir grup veya birey tarafından rahatsızlık vermek amacıyla gerçekleştirilen, tekrarlayan saldırgan olumsuz davranışlar”* olarak tanımlanmaktadır (Olweus, 1995; s:196). Bir davranışın zorbalık sayılması için süreklilik göstermesi, zorbalığı gerçekleştiren tarafın bu durumdan keyif alması, kasıtlı olması ve taraflar arasında güç dengesizliği olması gerekir (Ayas ve Pişkin, 2011; Borgen vd., 2021; Polat Külcü ve Çetin, 2021; Sullivan vd., 2021;). Güç dengesizliği çoğunlukla yaş, cinsiyet ya da fiziksel güç ile ilişkilendirilse de arkadaş sayısı, yüksek özgüven, zenginlik ya da daha popüler olma gibi durumlar da psikolojik güç dengesizliği olarak kabul edilmiştir (Ayas ve Pişkin, 2011; Maloku vd., 2024). Hatta (Olweus, 1995) fiziksel güçten ziyade “zihinsel güç”ü, bir üstünlük olarak vurgulamaktadır.

Zorbalık; ilk zamanlarda fiziksel zorbalık (vurma, itme, çelme takma, çimdikleme vb.) olarak tanımlansa da (Olweus, 1995) zamanla yapılan araştırma sonuçlarıyla ilişkisel zorbalık (dışlama, aşağılama, dalga geçme, küçümseme vb.), dolaylı zorbalık (dedikodu çıkarma, başkalarına kötüleme vb.) (Olweus, 1995) ve son dönemde internet kullanımının hızlı yaygınlaşması sebebiyle sanal (siber) zorbalık da bu sınıflamaya dahil edilmiştir. Akran zorbalığında zorba (olumsuz davranışı gerçekleştiren), kurban (olumsuz duruma maruz kalan) zorba- kurban (hem zorbalık yapan hem de zorbalığa uğramış/uğrayan) ve seyirciler bulunmaktadır (Sullivan vd., 2021). Bu sebeple zorbalığın görüldüğü tüm okullarda her öğrenci akran zorbalığından bir yönüyle etkilenmektedir.

Zorbalığın literatürde önemli şekilde altının çizilmesinin en önemli sebeplerinden biri yaygınlığının endişe verici olmasıdır. Okul eğitimi ve iklimi konusunda dünya çapında en kapsamlı ve güvenilir veri kaynağı olan PISA 2022 yılında yayınlanan son raporunda akademik bulguların yanında öznel iyi oluşu da değerlendirmiş ve bu kapsamda zorbalığa yönelik bir rapor da sunmuştur. Bu raporda PISA (2022); okullarda öğrenci zorbalığının yaygınlığına dikkat çekmiş ve buna yönelik veriler yine öğrencilere sunulan anketlerden elde edilmiştir. Bir önceki 2018 raporuna göre % 3 lük düşüş göstermekle birlikte okullarda zorbalık yaşayan, zorbalığa maruz kalan öğrenci oranının yaklaşık %20 olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ülkemizden 196 okulun dahil olduğu bu değerlendirme sonucuna göre, Türkiye katılımcı 37 ülkenin ortalamasından daha olumsuz bir tablo çizmektedir. Türkiye’de kızların %25’i, erkeklerin ise %28’i zorbalığa maruz kaldığını belirtmiştir. Siber zorbalığın hariç tutulduğu başka bir çalışmada ise (Modecki vd., 2014) benzer şekilde 12-18 yaş aralığındaki yaklaşık 330 bin genç ile zorbalığın yaygınlığına ilişkin meta-analiz çalışmasında ortalama %35 yaygınlık olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışmalar zorbalığın yaygınlığı ve zorbalıktan etkilenen bireylerin sayısının oldukça fazla olduğunu gözler önüne sermektedir. Zorbalığın yaygınlığının yanı sıra etkileri de endişe vericidir.

Zorbalık yapan öğrencilerin genel özellikleri yüksek özgüven (Ayas ve Pişkin, 2011; Polat Külcü ve Çetin, 2021) yaşça büyük olma (Wang ve Chen, 2024), sosyal becerilerinin güçlü olması (Gökler, 2009), tek ebeveyne sahip olma (Yıldırım, 2012), ailede madde kullanımının varlığı (Yaman ve Kocabaşoğlu, 2011), ve saldırgan ilişkilerin olduğu ailede büyüme ve bu duruma tanıklık etmiş olma (Klomek vd., 2015) sayılabilir. Zorbalıkla ilgili yapılan araştırmalarda özellikle mağdurların bu durumdan çok etkilendiği bilinmektedir. Mağdurların genel kişisel özellikleri arasında özgüven eksikliği, izole olma, duygusal stres yaşama, depresyon, kaygı, fiziksel şiddete maruz kalma, düşük akademik performans (Badger vd., 2024; Sakarya ve Pekdoğan, 2020) ile sosyal becerilerde zayıflık, arkadaş edinmekte zorlanma (Klomek vd., 2015) ve aileleri tarafından aşırı korunmuş olarak yetiştirilme (Rettew ve Pawlowski, 2016) sayılmıştır.

Hem zorba için hem de mağdur için öznel iyi oluşu, yaşam doyumunu olumsuz yönde etkilemesi (Andrews vd., 2023) özellikle mağdurlar olmak üzere zorba ve kurbanların depresyon, anksiyete ve aleksitimi gibi ruhsal bozukluklarla ilişkilendirilmesi dikkat çekicidir (Klomek vd., 2015; Vanderbilt ve Augustyn, 2010). Zorbalığa uğrayan kurbanlar daha düşük okul başarısı göstermekte ve okula uyum sorunları yaşamakta hatta akran zorbalığı okul terkinin (Blanchflower ve Bryson, 2024) önemli bir yordayıcısı kabul edilmektedir. Bunun yanı sıra yalnızca kurbanlar değil, zorbaca davranışlar sergileyen zorba bireylerin de ileriki dönemlerde okul terki, akademik başarısızlık, suça karışma, madde kullanma (Zhao vd., 2024; Liu vd., 2024) ve sapkın arkadaş ilişkileri geliştirme (Attar-Schwartz ve Khoury-Kassabri, 2015; Rettew ve Pawlowski, 2016) gibi risk faktörleri de bulunmaktadır.

Her çocuğun eğitim ortamında yılda en az bir kez zorbalığa maruz kaldığı (Ateş ve Yağmurlu, 2010; Badger vd., 2024; Çınkır ve Karaman Kepenekçi, 2003; Pekel Uludağlı ve Uçanok, 2005) düşünüldüğünde zorbalığı önleyici müdahale çalışmaları daha fazla önem arz etmektedir. Gençlik dönemine kadar bir bireyin tüm yaşamının yaklaşık 2/3' ünü okullarda geçirmesi sebebiyle zorbalığa müdahale edilecek en önemli ortamlardan birinin okul ortamı olduğu da bir gerçektir. Yapılan araştırmalara göre okul öncesi dönemden itibaren okullarda akran zorbalığı ile karşılaşmaktadır (Süner vd., 2021) Okul öncesi ve ilkökul düzeyinde daha çok fiziksel zorbalık ön planda iken ortaokul ve lise düzeyinde fiziksel zorbalıktan çok sözel ve ilişkisel zorbalık daha ön plana çıkmaktadır (Andrews vd., 2023; Modecki vd., 2014). Bauman ve diğerlerine (2008)'e göre zorbalık konusunda okullarda yapılacak çalışmaların bir bütünlük halinde yürütülmesi, tüm katılımcıların aktif rol üstlenmesi ve iş birliği içerisinde bir okul politikası oluşturulması gerekmektedir. Ancak ülkemizdeki okulların kalabalık oluşu ve velinin eğitim sürecine katılımının istenen seviyede olmayışının (Çubukçu ve Girmen, 2006; Aksoy vd., 2008) bu süreci zorlaştırdığı düşünülmektedir.

Okullarda zorbalıkla en çok ilgilenen, bu durumdan haberdar olan kesim öğretmenler olmakla (Çarkit ve Bacanlı, 2020; Liu vd., 2024; Üstün ve Şenyer, 2022)

beraber okul psikolojik danışmanlarının hem zorba öğrencinin davranış değişikliğinde hem de zorbalığa maruz kalan öğrencinin güçlendirilmesi konusunda önemli rolü vardır(Power-Elliott ve Harris, 2012;Bauman vd., 2008). Bu sebeple psikolojik danışmanlarca okullarda uygulanabilecek bir psiko eğitim programının öğrencilerin zorbaca davranışlarının azaltılması noktasında faydalı olacağı düşünülmektedir.

Okul psikolojik danışmanlarınca kullanılan programlar olmakla birlikte lise öğrencilerinde en fazla ilişkisel zorbalık görüldüğü bilinmekte (Ayas ve Pişkin, 2011) bunun da en çok alay etme ve şaka yapma ile ilişkilendirildiği görülmektedir. Bu program deney grubunun yalnızca zorba öğrencilerden oluşması, alay etme ve dışlanmanın etkilerine odaklanması ve kurbanların duygularının yoğunlaşması sebebiyle benzer programlardan ayrılmaktadır.

Bu çalışma doğrudan zorba öğrencilere ulaşmayı ve bir program ile zorbaca davranışları azaltabilmeyi amaçlamaktadır. Bu sebeple 6 oturumluk zorba öğrencilere yönelik bir psikoeğitim programı hazırlanmış ve aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur

1.Hipotez (H₁): Zorba öğrencilere yönelik hazırlanan zorba davranışların azaltılması psikoeğitim programı, öğrencilerin zorba davranışlarını azaltmada etkilidir.

2. Hipotez (H₂): Psikoeğitim programı uygulanan deney grubunun öntest- son test puanları arasında anlamlı farklılık vardır

3. Hipotez (H₃): Deney grubuna uygulanan psikoeğitim programının etkisi eğitim tamamlandıktan bir ay sonra yapılan izleme ölçümünde de devam etmektedir.

4. Hipotez (H₄): Program uygulanmayan kontrol grubunun öntest- son test puanları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Bu çalışma, yarı deneysel desende yürütülen bir araştırmadır. Çalışmada öğrencilerin zorbalık puanları bağımlı değişkeni, uygulanan psiko-eğitim programı ise bağımsız değişkeni temsil etmektedir. Zorbalığı etkileyen ancak çalışmada incelenmeyen diğer faktörlerin etkisini kontrol altına alabilmek, böylece çalışmanın güvenilirliğini arttırmak için kontrol grubu oluşturulmuştur. Araştırmada, deneysel desenlerden 2x3 lük karma desen kullanılmış ve kontrol gruplu ön test, son test ve izleme testi uygulanmıştır. Bu desende (2x3) ilk faktör bağımsız işlem gruplarını (deney grubu ve kontrol grubu) ikinci faktör (gruplara uygulanan) ölçümleri göstermektedir (Karasar, 2010) . Araştırmanın deseni tablo halinde aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 1. Araştırmanın deseni

Gruplar	Ön Test	İşlem	Son Test	İzleme
Deney Grubu	A.Z.B.Ö.	Zorbalığı Önleme Psikoeğitim programı	A.Z.B.Ö.	A.Z.B.Ö.
Kontrol Grubu	A.Z.B.Ö.	-	A.Z.B.Ö.	A.Z.B.Ö.

A.Z.B.Ö: Akran Zorbalığı Belirleme Ölçeği

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu Konya – Selçuklu’ da bir lisede 9. Ve 10. Sınıfta öğrenim görmekte olan toplam 22 öğrenci oluşturmaktadır. Deney ve kontrol grubunda 5 erkek ile 6 kız bulunmaktadır ve öğrencilerin yaş ortalamaları 15’ tir. Deney ve kontrol grubunda bulunan öğrencilere yönelik bilgiler aşağıdaki tablodan görülebilir.

Tablo 2. Araştırmaya katılan öğrencilere ait sınıf düzeyi ve cinsiyete ait veriler

		Deney grubu	Kontrol Grubu
Cinsiyet	Kız	6	6
	Erkek	5	5
Sınıf	9. sınıf	6	4
	10. sınıf	5	7

Çalışma grubu oluşturulurken öncelikle 9. ve 10. Sınıflardan oluşan 60 kişilik bir öğrenci grubuna Ayas ve Pişkin (2011) tarafından geliştirilen Akran Zorbalığı Belirleme Ölçeği (A.Z.B.Ö- EF) ergen formu uygulanmıştır. Bu ölçekte **“ben yaptım”** ve **“bana yapıldı”** şeklinde iki sütun bulunmakta ve davranış cümlelerini öğrenciler kendilerini değerlendirerek işaretlemektedir. **“Ben Yaptım”** sütunu, öğrencinin zorbaca davranışlarını belirlemek amacıyla kullanılmaktadır. Bu ölçekten **“ben yaptım”** sütunundaki puan ortalamalarına göre sıralanmış ilk 30 öğrenci seçilmiştir. 11.ve 12. Sınıf öğrencilerinin araştırmaya dahil edilmemesinin sebebi öğrenciler arasındaki yaş farkını kontrol etme amaçlı olup grup oturumlarında da sınıf düzeyine bağlı üstünlük durumunun engellenmek istenmesidir. Zorbalık puan ortalamaları yüksek 30 öğrenciye program hakkında bilgi verilmiş ve katılmaya gönüllü olan 22 öğrenciden grup sayıları eşit tutularak zorbalık puanları yüksek ilk 11 öğrenci ile deney grubu oluşturulmuş ve psikoeğitim programı yürütülmüştür. Diğer 11 öğrenci ile de kontrol grubu oluşturulmuştur. Kontrol grubu; tüm örneklem içerisinde zorbalık puanı fazla olan öğrenciler olmakla beraber deney grubundan zorbalık puanları daha az olan öğrencilerden seçilmiştir. Bu durum araştırma için büyük bir sınırlılık olmakla beraber aynı okulda görevli olan araştırmacı; zorbalık davranışı sebebiyle rehberlik ve psikolojik danışma servisinde daha önce görüşülmüş, zorbaca davranışlarıyla göz önünde olan öğrencilerin programa dahil olmasını öğrenci yararı gözeterek, incelemiştir. Büyüköztürk, (2013)’ e göre de örneklem grupları belli niteliklere sahip bireyler, nesneler

ve durumlardan hareketle belirli amaçlarla oluşturulabilir. Bu sebeple bu araştırmada deney grubu, zorbalık puanı kontrol grubundan yüksek bireylerden oluşturulmuştur. Bu durum araştırmanın önemli bir sınırlılığı olarak kabul edilebilir.

Verilerin Toplanması

Bu araştırma 2023-2024 eğitim öğretim yılında Konya’da bir lisede eğitim görmekte olan 22 öğrenci ile yürütülmüştür. Öğrencilerin seçimi için ilk olarak 60 kişilik bir öğrenci grubuna A.Z.B.Ö. (E.F) uygulanmış ve bu uygulama sonucunda çalışmaya katılmaya gönüllü olan 22 öğrencinin verileri ön test olarak değerlendirilmiştir. Ön test uygulamasından yaklaşık 2 hafta sonra, geliştirilen psikoeğitim programı deney grubuna 6 hafta boyunca uygulanmıştır. Bu aşamada kontrol grubuna herhangi bir uygulama yapılmamıştır. 6. oturum tamamlandıktan bir gün sonra hem deney grubuna hem de kontrol grubuna A.Z.B.Ö- (EF) tekrar uygulanmış ve bu veriler de son test olarak değerlendirilmiştir. Psikoeğitim programının öğrencilerin zorbaca davranış düzeyindeki etkisinin uzun süreli etkisini ölçmek amacıyla son test uygulamasından 4 hafta sonunda hem deney hem de kontrol grubuna A.Z.B.Ö. tekrar uygulanmış ve bu veriler de izleme testi olarak değerlendirilmiştir.

Veri Toplama Araçları

Kişisel Bilgi Formu: Araştırmacı tarafından öğrencilerin ad- soyad, yaş, cinsiyet ve sınıf bilgilerini içeren bir form oluşturulmuştur.

Akran Zorbalığı Belirleme Ölçeği – Ergen Formu (AZBÖ-EF): Ölçek (Ayas ve Pişkin, 2015) tarafından lisede öğrenim gören ergenler arasında zorbaca davranışları yapan ‘zorba’ ve zorba davranışlara maruz kalan ‘kurban’ öğrencileri belirlemek amacıyla geliştirilmiştir. Zorbalık ifadeleri içeren 53 madde ‘(1)Hiçbir zaman’, ‘(2)Dönem boyunca bir defa’, ‘(3)Ayda bir defa’, ‘(4) Haftada en az bir defa’ ve ‘(5) Hemen hemen her gün’ seçeneklerinden oluşan 5’li Likert tipindedir ve öğrenci kendi davranışlarını ve kendisine yapılan davranışları bu ifadeler üzerinden değerlendirir. Kendi davranışlarını değerlendirdiği ‘zorba ölçeği’ ve kendine yapılanı değerlendirdiği ‘kurban ölçeği’ olarak adlandırılan paralel iki ölçekten oluşmaktadır. Ölçekte 6 alt boyut vardır. Bunlar fiziksel zorbalık, sözel zorbalık, izolasyon, söylenti yayma, eşyalara zarar verme ve cinsel zorbalıktır. Ölçeğin zorba ve kurban boyutlarından alınabilecek en düşük puan 53 en yüksek puan 265’tir. Ölçeğin zorba ve kurban boyutlarından alınan puanların artması, ergende zorba-kurban olma ile ilgili boyutun yoğun düzeyde yaşandığına işaret eder. AZBÖ-Ergen formunun alt ölçeklerinin Cronbach alfa iç tutarlık katsayıları sırasıyla; zorba alt ölçeği için .92, kurban alt ölçeği için .93’tür.

Psikoeğitim Programının Hazırlanması ve İçeriği

Günümüzde akran zorbalığı en büyük okul problemlerinden biri olmakla beraber hem zorba öğrenciyi hem de mağdur öğrenciyi olumsuz yönde etkilediği bilinen bir gerçektir. Bu açıdan zorbalığı azaltma ve olumlu bir okul iklimi oluşturmak adına

öncelikle **“Zorbalık Yapan”** öğrenciyi merkeze alan bir psikoeğitim programı hazırlanmıştır. Programın hazırlanma aşamasında ilk basamak olarak ilgili literatür taranmıştır. Lise öğrencilerinde zorbalık türleri, belirgin davranışlar ve etkileri ile bilgiler toplanmış, daha önce hazırlanmış yurtiçi ve yurtdışı kaynaklı psikoeğitim programları incelenmiştir (Arslan ve Akın, 2016; Berber Çelik vd., 2023; Çitemel, 2014; Maloku vd., 2024; Öztürk Çopur ve Kubilay, 2022; Stevens vd., 2000; Vanderbilt ve Augustyn, 2010; Yalniz, 2019) Daha sonra tüm bilgilerin ışığında her bir oturumun 50- 60 dk aralığında sürdüğü, 6 haftalık bir psikoeğitim programı oluşturulmuştur. Örnek psikoeğitim programları incelendiğinde lise düzeyinde yapılan çalışmalarda genellikle 6 ila 10 hafta devam eden, sınıf düzeyi olarak çoğunlukla 9. ve 10. Sınıf öğrencilerinin bulunduğu, kişi sayısı olarak 8-12 kişilik grupların tercih edildiği görülmüştür. Eğitimlerin ortak konuları olarak tanışma, programın tanıtılması, grup kurallarını belirleme, akran zorbalığı ve roller hakkında bilgilendirme yapılması ve sonlandırma oturumunun olduğu belirlenmiştir. Buradan hareketle 6 oturumluk bir psikoeğitim programı hazırlanmıştır. Program içeriği alan uzmanlarından alınan görüşlerle zenginleştirilmiş ve gereken yerler düzenlenmiştir. Hazırlanan psikoeğitim programının içeriği aşağıda Tablo 3’te özetlenmiştir

Tablo 3. Zorbalığı azaltma psikoeğitim programı

Oturumlar	Kazanımlar
1. Oturum	• Öğrenciler grup kurallarını bilir • Öğrenciler psikoeğitim programını tanır ve kişisel amaç oluşturur. • Öğrenciler “okulda öğrenci haklarını” bilir.
2. Oturum	• Öğrenciler okuldaki her öğrencinin ve kendisinin haklarını bilir, fark eder. • Öğrenciler sorumluluklarını bilir. • Öğrenciler akran zorbalığını ve zorbalığa sebep olan davranışları fark eder.
3. Oturum	• Öğrenciler zorbalık türlerini bilir • Öğrenciler akran zorbalığında rolleri tanır ve kendi rolünü fark eder. • Yaptığı davranışları zorbalık yönüyle değerlendirir.
4. Oturum	• Öğrenciler “zorba” ve “kurban” ın duygularını fark eder. • “Zorba” öğrenciler “kurban” öğrenci olur/rol oynar ve empati yapar. • Eski kurban- yeni zorba döngüsünü fark eder.
5. Oturum	• Öğrenciler duyguları fark eder, • Öğrenciler duygulara saygılı olmanın önemini kavrar.

- Öğrenciler kendi karakter güçlerini tanır, olumlu yönlerini fark eder.

6. Oturum

- Grup sürecindeki kazanımları fark eder.
- Kişisel amaçlara yönelik değerlendirme yapar.
- Gruptan iyi duygularla ayrılır.

Verilerin Analizi

Verilerin analizi için SPSS 25.0 programı kullanılmıştır. Verilerin analizine başlamadan önce verilerin normallik varsayımını karşılayıp karşılamadığı test edilmiş ve çalışma grubunun 30'un altında olması sebebiyle (Kalaycı, 2010) Shapiro Wilk testi uygulanmıştır. Verilerin normal dağılıma sahip olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Aynı zamanda grup sayısının da parametrik olmayan testlerin kullanılmasına karar verilmiştir. Deney grubundaki öğrencilerin zorbalık son test puanları ile kontrol grubundaki öğrencilerin zorbalık son test puanları arasındaki farkın anlamlı olup olmadığı kovaryans analizi (ANCOVA) testi ile incelenmiştir. Deney ve kontrol grubu öğrencilerinin zorbalık ön test, son test ve izleme testlerindeki anlamlı fark olup olmadığı Friedman Testi ile incelenmiş, anlamlı farkın hangi ölçümler arasında olduğunu anlamak için ise Wilcoxon İşaretli sıralar testi kullanılmıştır.

BULGULAR

Bu çalışmanın temel hipotezi, “zorbalık yapan öğrencilerin zorba olma puanları psikoeğitim programı sonunda kontrol grubundaki öğrencilerin zorba puan ortalamalarından az olacak ve bu durum bir ay sonunda yapılan izleme testinde de devam edecektir.” şeklinde yukarıda da belirtilmiştir. Bu hipotezi test edebilmek için deney ve kontrol grubundaki öğrencilerin psikoeğitim programına başlamadan ön test, psiko eğitim sonunda son test ve program bitiminden bir ay sonra da izleme testinden aldıkları puanlar ölçeğin tekrar uygulanmasıyla elde edilmiş ve Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Deney ve kontrol grubuna ait ön test, son test ve izleme testine ilişkin ortalama ve standart sapma değerleri

Gruplar	Zorbalık	$\bar{X}$	Ss
Deney Grubu	Ön test	125.5	13.7
	Son test	94.0	8.2
	İzleme	87	7.2
Kontrol Grubu	Ön test	91.9	13.9
	Son test	86.6	9.0
	İzleme	87	9.2

Psikoeğitim programının etkililiği değerlendirebilmek amacıyla ön testlerin etkisi kontrol altına alınarak son testler üzerinden kovaryans analizi (ANCOVA) yapılmıştır. Böylece gruplar başlangıçta eşit olmasa bile programın etkililiğini ve açıkladığı etki büyüklüğünü görebilmek amaçlanmıştır. Kovaryans analizine genellikle ön test-son test

kontrol gruplu desenlerde, deney ve kontrol grubunun son test ölçümleri arasında anlamlı bir farkın olup olmadığını test etmek için başvurulmaktadır. Burada ön test ölçümleri ortak değişken olarak tanımlanmakta ve ön testin son test üzerindeki etkisi kontrol edilmektedir (Büyüköztürk, 1998).

Tablo 5. Deney ve kontrol grubu katılımcılarının son test puanlarına ilişkin kovaryans analizi sonuçları

Varyansın kaynağı	Kareler toplamı	sd	Kare ortalaması	F	p	Eta-kare
Model	482.021 ^a	2	241.011	2.918	.079	.235
Öntest	453.612	1	453.612	5.491	.030*	.224
Grup	413.833	1	413.833	5.010	.037*	.209
Hata	1569.479	19	82.604			
Toplam	162877.000	22				

*p<.05

Tablo 5'te görülebileceği gibi deney ve kontrol grubunun zorbalık ön test ortalama puanlarına göre düzeltilmiş son test ortalama puanları arasındaki farkın anlamlı olduğu bulunmuştur [$F_{(1-19)} = 5.010$, $p < .05$]. Eta-kare değerine bakıldığında ise ($\eta^2 = .209$), iki farklı grupta olmanın ön test puanlarından ayrı olarak A.Z.B.Ö. son test puanları değişimin %21' ini geniş etki büyüklüğünde açıkladığı görülmektedir. Bu bulgular uygulanan deneysel işlemin lise öğrencilerinin zorbalık düzeylerinde bir farklılık oluşturduğunu göstermektedir. Başka bir deyişle zorbalığı azaltma psikoeğitim programı zorba lise öğrencilerinin zorbalık düzeylerini azaltmaktadır. Bunun yanında A.Z.B.Ö. ön test puanlarının son test puanlarının anlamlı bir yordayıcısı olduğu [$F_{(1-19)} = 5.491$, $p < .05$] görülmekle birlikte ön test puanlarının tek başına son test puanlarındaki değişimi açıklama oranı %22'dir. Bu analiz sonucunda çalışmanın H_1 hipotezinin doğrulandığı görülmektedir.

Deney grubunun ön test, son test ve izleme testi puanlarına yönelik Friedman Testi yapılmıştır. Katılımcıların zorbalık ön test- son test ve izleme testi ölçümlerine ilişkin Friedman testi sonuçları aşağıdaki Tablo 6' te gösterilmiştir.

Tablo 6. Deney gurubundaki öğrencilerinin zorbalık ön test, son test ve izleme testi sonuçlarına ilişkin Friedman testi

	Ölçümler	Sıra ortalama	X^2	p
AZBÖ-Deney grubu	Ön test	3.00	17.0	.000
	Son test	1.41		
	İzleme	1.59		

p<0.05

Tablo 6 incelendiğinde deney grubundaki öğrencilerin zorbalık ön test, son test ve izleme ölçüm sonuçlarına yönelik Friedman analizi sonucunda ($X^2=17.0$ ve $p<.005$) ölçümler arasında anlamlı bir farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç ile çalışmanın H_2 hipotezinin doğrulandığı görülmektedir. Anlamlı farkın hangi ikili ölçüm arasında olduğunu tespit edebilmek amacıyla Wilcoxon İşaretli Sıralar testi kullanılmıştır. Bu bulgular Tablo 7 de gösterilmiştir.

Tablo 7. Deney grubunun zorbalık puanları karşılaştırmasına yönelik Wilcoxon İşaretli sıralar testi sonuçları

İkili karşılaştırmalar		n	Sıra ort.	Sıra top	Z	p
Ön test- Son test	Negatif sıra	11	6.00	66.00	-2.936	.003*
	Pozitif sıra	0	.00	.00		
Son test- İzleme	Negatif sıra	3	4.00	12.00	-1.601	.109
	Pozitif sıra	7	6.14	43.00		
	Eşit	1				
Ön test- İzleme	Negatif sıra	11	6.00	66.00	-2.934	.003*
	Pozitif sıra	0	.00	.00		

* $p<.05$

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere zorbalık puanları arasındaki farklılaşmanın ön test-son test ($z= -2.941$, $p<.05$) ve ön test- izleme ($z=-2.936$, $p<.05$) testlerinden kaynaklandığı görülmektedir. Deney grubundaki öğrencilerin son test - izleme ($z=-1.601$, $p>.05$) testleri arasında bir farklılaşma olmadığı görülmektedir. Bu durumda çalışmanın etkisinin program tamamlandıktan 1 ay sonra yapılan izleme testinde de devam ettiği görülmekte böylece çalışmanın H_3 hipotezinin de doğrulandığı görülmektedir.

Çalışmada son olarak kontrol grubu katılımcılarının zorbalık ön test- son test ve izleme testi ölçümlerine ilişkin Friedman testi analizi yapılmış ve sonuçlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo8. Kontrol grubundaki öğrencilere ait zorbalık ön test, son test ve İzleme testi sonuçları

	Ölçümler	Sıra ortalama	X^2	p
AZBÖ-Kontrol grubu	Ön test	2.18	.605	.739
	Son- test	1.95		
	İzleme	1.86		

$p<0.05$

Tablo 8 incelendiğinde kontrol grubundaki öğrencilerin zorbalık ön test, son test ve izleme ölçüm sonuçlarına yönelik Friedman testi sonucunda ($X^2=.605$ ve $p>.05$) ölçümler arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla eğitim uygulanmayan

grubun puan ortalamalarında anlamlı bir değişim gözlenmemiştir. Bu durum H_4 hipotezini doğrulamaktadır.

TARTIŞMA

Zorba öğrencilere yönelik hazırlanmış psikoeğitim programının öğrencilerin zorba davranışlarını azaltmada etkililiğini incelemeyi amaçlayan bu çalışmada aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

Deney grubundaki öğrencilerin zorbalık ön test puanları ile son test puanları ve bir ay sonra yapılan izleme testi puanları karşılaştırılmış ve zorbalık puanlarında manidar bir azalmanın olduğu ve bu artışın bir ay sonunda da devam ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Aynı zamanda izleme testi sonunda deney grubu öğrencileri ile kontrol grubu öğrencilerinin zorbalık son test puanları birbirine benzer çıkmış, eğitim başlamadan önce deney grubunda yüksek olan zorbalık davranışı eğitim sonunda kontrol grubu izleme testi puanları seviyesine gerilemiştir. Buna göre araştırmanın H_1 , H_2 ve H_3 hipotezlerinin doğrulandığı görülmüştür.

Bu sonuçların psikoeğitim programının uygulanmasının etkisiyle ortaya çıktığı söylenebilir. Uygulanan psikoeğitim programına zorbalık yapan öğrenciler özellikle seçilmiş program içeriği bilgilendirme /saygı duyma/ empati kurma/ alternatif davranışlar geliştirme şeklinde temellendirilmiştir. Öğrencilere başta insani haklar olmak üzere, öğrenci hakları, zorbaca davranışlar, zorbalıkta roller, mağdurların hisleri, zorba-kurban döngüsü, güç algısının zorbalıktaki önemi, espri- şaka ve etkisi vb. konular üzerinde bilgi verilip etkinlikler yoluyla duyarlılıklarını arttırmak amaçlanmıştır. Bu konular “örnek olay canlandırma”, “rol oynama”, “ev ödevleri”, “model olma”, “günlük kaydı”, “sözleşme”, “pekiştirme”, “tetiklenme durumlarını fark etme”, “grup üyelerinin deneyimlerini paylaşması” gibi teknikler üzerinden konuşulmuştur. Bunun yanında, grup tartışması, rol oyunları, doğaçlamalar, sen olsan ne yapardın?, beyin fırtınası gibi yöntemlerden de yararlanılmıştır. Öğrencileri zorbalık konusunda ayrıntılı bilgilendirmenin yanında öğrencilerin kendi deneyimlerini paylaştıkları bir süreç olmasına özen gösterilmiştir. Bunun sonucu olarak öğrencilerin zorbaca davranışları hakkında davranışsal, bilişsel ve duygusal bakımdan duyarlılık düzeylerinde bir artış meydana geldiği söylenebilir. Özellikle zorbalık konusunda yapılan ayrıntılı bilgilendirmenin bile öğrenci üzerinde etkili olduğu (Purna ve Angraini, (2024)’ nin çalışması ve empati duygusunun zorbalığı azalttığını gösteren (Gökkaya ve Sütçü; 2018; Akyüz ve Koç; 2020) araştırmaların sonuçları da bu çalışmayı destekler niteliktedir. Bu çalışmadaki psikoeğitim programında içerik olarak özellikle araştırmacının kendi okulunda gözlediği şaka/espri yoluyla sözel zorbalık üzerinde durulmuş aynı zamanda zorbalık döngüsünün altı çizilmiştir. Dölek (2002) de lise öğrencileriyle yürüttüğü çalışmasında bu programdaki gibi özellikle öğrenci hakları ve duygular üzerinde yoğunlaşarak bir program denemesinde bulunmuştur. Yine Çitemel (2014) yürüttüğü

doktora tezinde zorbalık döngüsü ve empati üzerinde yoğunlaşarak bir program denemesinde bulunmuş ve anlamlı sonuçlar elde etmiştir.

Araştırmada kontrol grubuna hiçbir eğitim verilmemiştir. Deney grubuyla eş zamanlı ölçek uygulanan ancak müdahalede bulunulmayan kontrol grubu öğrencilerinin zorbalık düzeylerinde anlamlı bir değişiklik olmamıştır. H₄ hipotezinin de bu sonuçla doğrulandığı görülmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde uygulanan müdahale programının zorba davranışlardan bulunan öğrenciler üzerinde etkili olduğu söylenebilir.

Zorbalığa müdahale etmede ilk basamak farkındalıktır (Köksal Akyol ve Bilbay, 2018; Uysal Toraman vd., 2021; Üstün ve Şenyer, 2022). Bu çalışma sürecinde de grup üyelerinin zorba davranışlara ve kurbanın duygularına yönelik farkındalıklarının arttığı araştırmacının dikkatini çekmiştir. Örneğin eğitim programı başlangıcında grup üyelerinin sözel zorbalık davranışlarını şaka / espri yapma şeklinde kamufle ederek, küçümseme, aşağılama içeren ifadeler kullandıkları, ancak oturumlar tamamlandığında bu konuda daha dikkatli davrandıkları gözlenmiştir. Katılımcılardan bazılarının program tamamlandıktan sonra yaptıkları değerlendirme yorumlarında *“Bu programa dahil olmak beni önemli hissettirdi, yaptığım davranışların şaka değil de aslında zorbalık olduğunu fark ettim.”* ve *“Şaka dahi olsa kimseye zorbalık yapmayacağım. Benim basit gördüğüm bir olay başkaları için büyük olabileceğinden daha dikkatli olacağım.”* şeklindeki ifadeleri de araştırmacı görüşüyle örtüşmektedir. Aynı zamanda lise düzeyinde sözel zorbalığın (alay etme, lakap takma, gülme, dedikodu çıkarma vb.) daha fazla olduğunu gösteren araştırma sonuçları (Çarkıt ve Bacanlı, 2020; Gökler, 2009; Mercan ve Yıldırım Sarı, 2018; Talu ve Gümüş, 2022) öğrencilerin psikoeğitim sonrası sözel zorbalık hakkında farkındalık kazanmış olması eğitimin olumlu bir çıktısı olarak yorumlanabilir. Dolayısıyla hem öğrenci yorumları hem de bulgular göz önüne alındığında psikoeğitim sürecinin öğrencilerin duygu ve düşüncelerinde bir farklılık oluşturduğu görülmektedir.

Zorbalığın en çok gerçekleştiği yerin okullar ve okul içinde sınıflar olduğu bilinmektedir (Bauman vd., 2008; Gökler, 2009; Sağır ve Keskin, 2023). Özellikle ergenlerde zorbalık riskli davranışların önemli bir yordayıcısı olmakla birlikte (Arslan ve Savaşer, 2009) hem zorba hem de kurban risk altındadır. Bu yüzden liselerde sınıf içi zorbalık olaylarının azaltılması ve bu alanda çalışmalar yapılması oldukça önemlidir. Akran zorbalığını engellemek ve müdahalede bulunmak için daha önce yapılan çalışmalara baktığımızda doğrudan liseye devam eden zorba öğrencilere yönelik çalışmaların hem yurtiçinde hem de yurtdışında sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Yurtdışında yapılan çalışmalarda psikoeğitim programlarından daha çok tüm okulun sürece dahil olduğu okul tabanlı müdahale programlarının (KiVa; No!Trap, StandUp!, SEHER vb.) etkisinin bir örneklem üzerinde sınırlı olduğu görülmektedir (O'Moore ve Minton, 2005; Fekkes vd., 2006; Stevens vd., 2000). Doğrudan zorba öğrencilere yönelik psikoeğitim programlarının sayısı sınırlıdır.

Ülkemizdeki zorbalığa müdahale çalışmalarının ağırlıklı olarak okul öncesi- ilkökul (Akgül, 2020; Şimşek, 2022; Çelebi, 2023) ve ortaokul öğrencileri ile (Kutlu, 2005; Dölek, 2002) yürütüldüğü görülmekle birlikte internet kullanımının yaygınlığıyla beraber lise düzeyinde siber zorbalık konusunda yapılan psikoeğitim çalışmalarının (Akgül vd.2021; Akyüz ve Koç, 2020; Bayram, 2024; Berber Çelik vd. 2023; Peker, 2013; Tanrikulu, 2013) da arttığı görülmektedir. Bu açıdan zorba öğrencilere yönelik hazırlanmış bu müdahale programı alana katkı sağlayacaktır.

Liseye devam eden zorba öğrenciler üzerinde denenmiş araştırmalara baktığımızda (Purna ve Angraini, (2024) nin zorbalığı azaltmaya yönelik çalışmasında 11. sınıf öğrencilerine 3 oturumluk psikoeğitim programı uygulanmış ve öğrencilerin zorbalık bilgi düzeyleri ve davranış izlemlerinde azalma olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak bu çalışma içerisinde izleme testi yapılmamış ve davranış değişikliği uzun süreli izlenmemiştir. Benzer şekilde Ortega – Baron vd., (2019) ‘un araştırmasında da geliştirilen müdahale programından sonra deney grubu üyelerinin hem geleneksel zorbalık hem de siber zorbalık davranışlarında anlamlı düzeyde azalma görülmüştür.

Ülkemizde ise Arslan ve Akın, (2016), Çitemel, (2014) ve Öztürk Çopur ve Kubilay,’ ın (2022) çözüm odaklı kısa süreli terapi temelli, (Yalniz, 2019)’ ın kabul ve kararlılık terapisi temelli müdahale programlarının lise öğrencilerinin akran zorbalığına etkisini incelediği görülmüştür. Bu programlar doğrudan zorba öğrencilere yönelik bir psikoeğitim programı olarak uygulanmıştır. Psikoeğitim programları sonunda deney grubunda bulunan öğrencilerin ön test, son test ve izleme testleri arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bulunmuş ve programların etkililiği kanıtlanmıştır. Bu çalışmanın da doğrudan zorba öğrencilere yönelik yapılması ve etkililiğin bir ay boyunca devam etmesi bu çalışmalarla uyum göstermektedir. Ancak bu araştırmada yukarıda belirtilen çalışmalardan farklı olarak bir terapi ekolü takip edilmemiştir.

Yukarıda görüldüğü gibi lise düzeyinde ve doğrudan zorba öğrencilere yönelik yapılan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Ancak etkili sonuçlar elde edilmiştir. Bunun yanında psikoeğitim programları zorbalıkla mücadele etmekte önemli çalışmalardan biri olmakla birlikte tek başına etki alanı sınırlıdır. Zorbalıkla ilgili alanyazın incelendiğinde özellikle zorbalığa karşı bir okul ikliminin öneminin vurgulandığı görülmektedir (Borgen vd., 2021; Sullivan vd., 2021)Yurtdışında özellikle okul içerisinde bütünleşmiş müdahale çalışmaları yaygın olmakla birlikte ülkemizde kullanılan geniş çaplı, yapılandırılmış çalışmalar bulunmamaktadır. Milli Eğitim Bakanlığı’ nın zorba ve kurban öğrencilere yönelik hazırlamış olduğu “Arkadaşlık İlişkileri Geliştirme Programları” 2023 yılından itibaren yaygınlaştırılmaya çalışılmakla birlikte, henüz başlangıç aşamasındadır. Dolayısıyla bu alanda yapılmış deneysel çalışmalara ihtiyaç oldukça fazladır.

Bunun yanında literatür incelendiğinde, zorbalıkta aile tutumlarının oldukça etkili olduğu belirtilmektedir ve zorbalığın önlenmesinde ailenin anahtar rolü bulunmaktadır (Süner vd., 2021). Bu nedenle okullarda ebeveynlere yönelik çalışmalar da yapılabilir.

Hatta zorba öğrencilere yönelik yapılan psikoeğitim çalışmalarına ebeveynleri de dahil etmek daha etkili sonuçlar alınmasına yarar sağlayabilir. Ebeveynlere yönelik bilgilendirme oturumları da psiko- eğitim oturumlarına paralel şekilde düzenlenebilir. Aynı zamanda öğretmenlerin bu konuda bilgilendirilmesi sınıf ortamı açısından da oldukça önemlidir. Çünkü Salmivalli, (2009) 'e göre sınıf içerisindeki zorbalıkta öğretmenin sessizliği zorbalığı arttırmaktadır. Bu nedenle hem okul çalışanlarını hem okuldaki öğretmenlere hem de okul idaresine yönelik yapılacak eğitimsel çalışmalar, zorbalığa yönelik okul ikliminin oluşmasında etkili olacaktır

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma zorbalık davranışını azaltmayı hedefleyen deneysel bir çalışmadır. Bulgular değerlendirildiğinde 6 oturumluk psikoeğitim programının lise öğrencilerin zorbaca davranışlarının azaltılmasında etkili olduğu söylenebilir. Bu bağlamda alanda çalışan psikolojik danışmanlara şu 2 öneride bulunulabilir.

Bunlardan birincisi; her okulun kendi iklimi olduğu varsayımında hareketle buna benzer programların geliştirilmesi, denenmesi ve programdan yararlanan öğrenci sayısını arttırmak amacıyla yıl içerisinde bu tarz programların okul psikolojik danışmanları tarafından okuldaki farklı öğrenci gruplarına uygulanması ve takibinin yapılmasıdır.

İkinci olarak psikoeğitim programı uygulamanın paralelinde ebeveyn ve öğretmen bilgilendirme programları da uygulamak yararlı olacaktır. Böylece akran zorbalığı ile mücadelede öğrenci, veli ve okul iş birliğine de katkıda bulunulmuş, bütüncül bir bakış için adım atılmış olur.

Tüm bunlarla beraber bu araştırmanın da bazı sınırlılıkları vardır. Deney grubu ve kontrol grubu öğrencilerinin aynı okulda olup birbirini tanıması bir sınırlılık olarak kabul edilebilir. Bunun yanında araştırmada zorbalık davranışlarını ölçmek için kullanılan ölçekte öğrencilerin önceki verdikleri yanıtları hatırlamaları ve son test ve izleme ölçümünde buna yönelik yanıt vermiş olmaları mümkündür. Çünkü bu çalışma “olumsuz davranışın azaltılması” temalı bir çalışmadır. Öğrenciler beklenen davranışın “zorbaca davranışları azaltmak” olduğunu bildikleri için ölçek maddelerini bu yönde yanıltıcı olarak doldurmuş olabilirler. Bu durum araştırmanın en önemli sınırlılığı olarak kabul edilebilir. Bu çalışmanın içeriğinde siber zorbalığa yer verilmemiş, daha çok geleneksel zorbalık davranışları üzerinde durulmuştur. Bu durum araştırmanın bir sınırlılığı olarak kabul edilebilir, aynı zamanda yeni araştırmacılara psikoeğitim programının içeriğine siber zorbalığın azaltılması ile ilgili oturumların eklenmesi önerilebilir.

KAYNAKÇA

- Andrews, N. C. Z., Cillessen, A. H. N., Craig, W., Dane, A. V., & Volk, A. A. (2023). Bullying and the Abuse of Power. *International Journal of Bullying Prevention*, 5(3). <https://doi.org/10.1007/s42380-023-00170-0>
- Akgül, G., Atalan-ergin, D., & Uzunpınar, S. (2021). Üstün Yetenekli Ergenlerde Problemlili İnternet Kullanımı ve Siber Zorbalık: Drama Temelli Bir Müdahale Programının Etkililiği. *Yaratıcı Drama Dergisi*, 16(2), 167-190.
- Akyüz, A., & Koç, Z., (2020). Empati yönelimli siber zorbalık psiko-eğitim programının lise 9. ve 10.sınıf öğrencilerinin siber zorbalık ve empati düzeylerine etkisi. *Gazi Üniversitesi Fakültesi Dergisi*, 40(1), 75-111. <https://doi.org/10.17152/gefad.695923>
- Arslan, N., & Akın, A. (2016). Çözüm Odaklı Kısa Süreli Grupla Psikolojik Danışmanın Lise Öğrencilerinin Akran Zorbalığına Etkisi. *Sakarya University Journal of Education*, 6(1), 72. <https://doi.org/10.19126/suje.62580>
- Arslan, S. Ö., & Savaşer, S. (2009). Okulda zorbalık. *Milli Eğitim Dergisi*, 39(184), 218-227.
- Attar-Schwartz, S., & Khoury-Kassabri, M. (2015). Indirect and verbal victimization by peers among at-risk youth in residential care. *Child Abuse and Neglect*, 42, 84-98. <https://doi.org/10.1016/J.CHIAU.2014.12.007>
- Ayas, T., & Pişkin, M. (2011). Lise Öğrencileri Arasındaki Zorbalık Olaylarının Cinsiyet, Sınıf Düzeyi ve Okul Türü Bakımından İncelenmesi. *Elementary Education Online*, 10(2), 550-568. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ilkonline/issue/8592/106821>
- Badger, J. R., Nisar, A., & Hastings, R. P. (2024). School-based anti-bullying approaches for children and young people with special educational needs and disabilities: A systematic review and synthesis. *Journal of Research in Special Educational Needs*. <https://doi.org/10.1111/1471-3802.12665>
- Bauman, S., Rigby, K., & Hoppa, K. (2008b). US teachers' and school counsellors' strategies for handling school bullying incidents. *Educational Psychology*, 28(7), 837-856. <https://doi.org/10.1080/01443410802379085>
- Bayram, F. (2024). *Bilişsel Davranışçı Terapiye Dayalı Geleneksel Ve Web Tabanlı Siber Zorbalık Müdahale Psikoeğitim Programlarının Etkililiğinin İncelenmesi*. Yayınlanmamış Doktora tezi. Mersin Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Mersin.
- Berber Çelik, Ç., Hacıoğlu, S., & Terzi, H. (2023). İnsani Değer Yönelimli Siber Zorbalık Psiko-Eğitim Programının Etkililiğinin Sınanması. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 21(46), 347-375. <https://doi.org/10.34234/ded.1295628>
- Blanchflower, D. G., & Bryson, A. (2024). The adult consequences of being bullied in childhood. *Social Science and Medicine*, 345. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2024.116690>
- Borgen, N. T., Olweus, D., Kirkebøen, L. J., Breivik, K., Solberg, M. E., Frønes, I., Cross, D., & Raaum, O. (2021). The Potential of Anti-Bullying Efforts to Prevent Academic Failure and

- Youth Crime. A Case Using the Olweus Bullying Prevention Program (OBPP). *Prevention Science*, 22(8), 1147-1158. <https://doi.org/10.1007/s11121-021-01254-3>
- Büyüköztürk, Ş. (2013). Deneyisel Desenler: Öntest-Sontest Kontrol Grubu Desen ve Veri Analizi. *Elementary Education Online*, 12(2).
- Çarkıt, E., & Bacanlı, F. (2020). Okullarda Akran Zorbalığı: Öğretmen Görüşlerine Göre Nitel Bir Çalışma. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*. <https://doi.org/10.26466/opus.644848>
- Çelebi, B. N. (2023). *Bilişsel davranışçı terapi temelli zorbalığa müdahale psikoeğitim programının ilköğrencileri arasında görülen zorbalık eğilimini azaltmadaki etkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Başkent Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Çınkır, Ş. & Kepenekçi, Y. K., (2003). Öğrenciler arası zorbalık. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 34(34), 236-253.
- Çitemel, N. (2014). *Çözüm odaklı kısa süreli grupla psikolojik danışmanın lise öğrencilerinin akran zorbalığına etkisi*. <https://search.proquest.com/openview/9dc7172bb10261f31573bfee1133a6d3/1?pq-origsite=gscholar&cbl=2026366&diss=y>
- Dölek, N. (2002). *Öğrencilerde zorbaca davranışların araştırılması ve bir önleyici program modeli*. Yayınlanmamış doktora tezi. Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Fekkes, M., Pijpers, F. I. M., Fredriks, A. M., Vogels, T., & Verloove-Vanhorick, S. P. (2006). Do Bullied Children Get Ill, or Do Ill Children Get Bullied? A Prospective Cohort Study on the Relationship Between Bullying and Health-Related Symptoms. *Pediatrics*, 117(5), 1568-1574. <https://doi.org/10.1542/peds.2005-0187>
- Gall, M. D., Borg, W. R., & Gall, J. P. (2003). *Educational Research: An Introduction*. Longman Publishing.
- Gökler, R. (2009). Okullarda Akran Zorbalığı. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6(2).
- Gökkaya, F., & Sütcü, S. T. (2018). İlköğretim öğrencilerinde zorbalık eğilimini azaltmaya yönelik bilişsel davranışçı bir müdahale programının geliştirilmesi ve etkililiğinin değerlendirilmesi. *Eğitim ve Bilim*, 43(193).
- Karagöz, Y. (2019). *Bilimsel araştırma yöntemleri ve yayın etiği* (2. Baskı). Nobel Yayınları.
- Klomek, A. B., Sourander, A., & Elonheimo, H. (2015). Bullying by peers in childhood and effects on psychopathology, suicidality, and criminality in adulthood. *The Lancet Psychiatry*, 2(10), 930-941. [https://doi.org/10.1016/S2215-0366\(15\)00223-0](https://doi.org/10.1016/S2215-0366(15)00223-0)
- Köksal Akyol, A., & Bilbay, A. (2018). Ergenlerin Akran Zorbalığı Yapmaları, Zorbalığa Maruz Kalmaları ve Empatik Eğilimleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Journal of History Culture and Art Research*, 7(2).
- Liu, F., Yang, Y., Lin, P., Xiao, Y., Sun, Y., Fei, G., Gu, J., Meng, Y., Jiang, X., Wang, X., Sheng, J., Li, M., Stallones, L., Xiang, H., & Zhang, X. (2024). Associated factors and patterns of school

- bullying among school-aged adolescents in China: A latent class analysis. *Children and Youth Services Review*, 156. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2023.107348>
- Maloku, A., Maloku, E., & Çerkini, A. (2024). Bullying in School Environments. *Pakistan Journal of Criminology*, 16(1). <https://doi.org/10.62271/pjc.16.1.677.686>
- Mercan, H., & Yıldırım Sarı, H. (2018). Lise öğrencilerinde akran zorbalığı ve sosyodemografik değişkenlerle ilişkisi. *dergipark.org.tr*, 26(1), 21-29. <https://doi.org/10.26650/FNJN.387176>
- Modecki, K. L., Minchin, J., Harbaugh, A. G., Guerra, N. G., & Runions, K. C. (2014). Bullying Prevalence Across Contexts: A Meta-analysis Measuring Cyber and Traditional Bullying. *Journal of Adolescent Health*, 55(5), 602-611. <https://doi.org/10.1016/J.JADOHEALTH.2014.06.007>
- Olweus, D. (1995). Bullying or Peer Abuse at School: Facts and Intervention. *Current Directions in Psychological Science*, 4(6), 196-200. <https://doi.org/10.1111/1467-8721.EP10772640>
- O'Moore, A. M., & Minton, S. J. (2005). Evaluation of the effectiveness of an anti-bullying programme in primary schools. *Aggressive Behavior*, 31(6), 609-622. <https://doi.org/10.1002/ab.20098>
- Öztürk Çopur, E., & Kubilay, G. (2022). The effect of solution-focused approaches on adolescents' peer bullying skills: A quasi-experimental study. *Journal of Child and Adolescent Psychiatric Nursing*, 35(1), 45-51. <https://doi.org/10.1111/JCAP.12348>
- Pekel-Uludagli, N. ve Ucanok, Z. (2005). Loneliness, academic achievement and types of bullying behavior according to sociometric status in bully/victim groups. *Türk Psikoloji Dergisi*, 20(56).
- Peker, A. (2013). *İnsani değerler yönelimli psiko-eğitim programının problemleri internet kullanımı ve siber zorbalık üzerindeki etkisi*. Yayınlanmamış doktora tezi. Sakarya Üniversitesi, eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.
- PİSA(2022). PİSA Türkiye raporu yayımlandı. <https://pisa.meb.gov.tr/www/raporlar/icerik/5>) Erişim Tarihi: 27 Temmuz 2024.
- Polat Külcü, D., & Çetin, H. (2021). Çocuklarda Akran Zorbalığı ve Benlik Saygısının İncelenmesi. *Adnan Menderes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 5(2). <https://doi.org/10.46237/amusbfd.767706>
- Power-Elliott, M., & Harris, G. E. (2012). Guidance counsellor strategies for handling bullying. *British Journal of Guidance and Counselling*, 40(1), 83-98. <https://doi.org/10.1080/03069885.2011.646947>
- Purna, R. S., & Angraini, F. (2024a). Psikoedukasi Psychoeducation in Increasing Knowledge about Bullying at State Senior High School 11 Padang. *Warta Pengabdian Andalas*, 31(2), 318-326. <https://doi.org/10.25077/jwa.31.2.318-326.2024>

- Rettew, D. C., & Pawlowski, S. (2016). Bullying. *Child and Adolescent Psychiatric Clinics of North America*, 25(2), 235-242. <https://doi.org/10.1016/j.chc.2015.12.002>
- Sağır, E., & Keskin, B. (2023). Okullarda Akran Zorbalığı Yönetiminin Öğretmen Görüşlerine Göre Belirlenmesi. *The Journal of Academic Social Resources, Cilt 8 Sayı 45*(Cilt 8 Sayı 45). <https://doi.org/10.29228/asrjournal.67497>
- Sakarya, S., & Pekdoğan, S. (2020). Mizaç Özelliklerinin Çocuğun Zorba ve Kurban Davranışlarını Yordama Gücü. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 8(23), 311-324. <https://doi.org/10.33692/AVRASYAD.655616>
- Salmivalli, C. (2009). Okul zorbalığına yönelik katılımcı rol yaklaşımı: Müdahaleler için çıkarımlar. *Elsevier*, 22(4), 453-459. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0140197199902397>
- Stevens, V., Van Oost, P., & De Bourdeaudhuij, I. (2000). The effects of an anti-bullying intervention programme on peers' attitudes and behaviour. *Journal of Adolescence*, 23(1), 21-34. <https://doi.org/10.1006/JADO.1999.0296>
- Sullivan, T. N., Farrell, A. D., Sutherland, K. S., Behrhorst, K. L., Garthe, R. C., & Greene, A. (2021a). Evaluation of the Olweus Bullying Prevention Program in US Urban Middle Schools Using a Multiple Baseline Experimental Design. *Prevention Science*, 22(8), 1134-1146. <https://doi.org/10.1007/s11121-021-01244-5>
- Süner, A. F., Emli Alpay Ezgi, & Ünal, B. (2021). Her yönü ile Akran Zorbalığı. *STED / Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*. <https://doi.org/10.17942/sted.915101>
- Talu, E., & Gümüş, G. (2022). Türkiye'de Akran Zorbalığının Ergenler Arasında Yaygınlığının İncelenmesi: Bir Meta Analiz Çalışması. *Trakya Eğitim Dergisi*, 12(3). <https://doi.org/10.24315/tred.1030602>
- Taşpınar, M. (2017). Sosyal Bilimlerde SPSS Uygulamalı Nicel Veri Analizi. Ankara: Pegem Akademi.
- Uysal Toraman, A., Dağhan, Ş., & Kısa, Ö. (2021). Akran Zorbalığını Önlemede Okul Tabanlı Müdahale Programları: Sistematik Derleme. *Humanistic Perspective*, 3(2), 359-399. <https://doi.org/10.47793/HP.936791>
- Üstün, A., & Şenyer, D. (2022). Ortaokullarda Karşılaşılan Akran Zorbalığı ve Akran Zorbalığına Karşı Öğretmen Görüşleri. *Social Mentality And Researcher Thinkers Journal*, 61(61). <https://doi.org/10.29228/smryj.63145>
- Üstün, A., & Şenyer, D. (2022b). Ortaokullarda Karşılaşılan Akran Zorbalığı ve Akran Zorbalığına Karşı Öğretmen Görüşleri. *Social Mentality And Researcher Thinkers Journal*, 61(61). <https://doi.org/10.29228/smryj.63145>
- Vanderbilt, D., & Augustyn, M. (2010). The effects of bullying. *Paediatrics and Child Health*, 20(7), 315-320. <https://doi.org/10.1016/J.PAED.2010.03.008>

- Wang, Y. J., & Chen, I. H. (2024). Effect of School Bullying on Students' Peer Cooperation: A Moderated Mediation Model. *Children*, 11(1). <https://doi.org/10.3390/children11010011>
- Yalnız, A. (2019). *Kabul ve kararlılık terapisi yönelimli psikoeğitim programının akran zorbalığı üzerindeki etkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya. <https://search.proquest.com/openview/ad9d88db3011dd531867fe0834a27637/1?pq-origsite=gscholar&cbl=2026366&diss=y>
- Yaman, E., & Kocabaşoğlu, N. (2011). Zorbalığa Farklı bir Bakış: Öğrencilerin Öğretmenlerine Zorbalık Yaptığı bir Dikey Zorbalık Araştırması. *Elementary Education Online*, 10(2), 653-666. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ilkonline/issue/8592/106828>
- Yıldırım, R. (2012). Akran Zorbalığı. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2).
- Zhao, N., Yang, S., Zhang, Q., Wang, J., Xie, W., Tan, Y., & Zhou, T. (2024). School bullying results in poor psychological conditions: evidence from a survey of 95,545 subjects. *Frontiers in Psychology*, 15. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2024.1279872>